

ШЛЯХ ДО ЄВРОПИ ПОЧИНАЄТЬСЯ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

29 січня ц.р. в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України на засіданні літературно-критичного клубу "Академічні бесіди" відбулася презентація-обговорення книжки Оксани Пахльовської "Ave, Europa!" (Статті, доповіді, публіцистика: 1989 – 2008). – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.).

Оксана Пахльовська – письменник, культуролог, професор Римського університету "Ла Сап'єнца", завідує Кафедрою україністики при Департаменті європейських та інтеркультурних студій (Секція славістики) на Факультеті літератури і філософії. Науковий співробітник Інституту літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка, доктор філологічних наук. Автор численних студій (надрукованих в Україні та за кордоном італійською, англійською, польською, російською та іншими мовами) з історії давньої і сучасної української літератури як цивілізаційного перехрестя між "гуманістичним" Заходом та "візантійським" Сходом.

Учасниками засідання за активної участі Оксани Пахльовської обговорювалися різноманітні "гострі" теми книжки: аспекти культурологічні й політичні, проблеми

інтерпретації історії, зв'язок релігії та геополітики тощо. Пропонуємо читачам журналу "Слово і Час" стислу стенограму, яка відбиває ключові моменти розмови.

Головував на зібранні академік НАНУ Віталій Дончик. У вступному слові він окреслив загальну концепцію видання, історію творення книжки, наголосивши, що вона постала на основі статей, друкованих авторкою впродовж двох десятиліть, її виступів на конференціях, її постійного пристрасного і критичного аналізу політичного й культурного життя постколоніальної (чи постгеоцидної, за Дж. Мейсом) України.

Віталій Дончик

Справді, "Ave, Europa!" О.Пахльовської – не плід звичайних кабінетних роздумів, це схвильована розмова з приводу найживотрепетніших українських проблем. Відповідно книжка так і сприймається читацькою аудиторією – як живе, гостре, сучасне явище. Характеризуючи її, багато хто вдається до таких визначень, як "точність діагностики", "безжальний суспільний розтин", "прогностичність". Так, це публіцистика, але водночас це й наука, дослідження, аналіз. І сплав цей органічний, талановитий. Вражає широта, всеохопність проблемного діапазону книжки – від конкретних питань облаштування інституцій, які фахово й цілеспрямовано займалися б поширенням знань про Україну за кордоном (щоб ми мали ефект, а не "дефект головного дзеркала" – Ліна Костенко) і до викриття ганебних аберацій, гримас, карикатурних спотворень демократії, яких так багато довкола (згадаймо лишень приклади, демонстровані т. зв. "четвертою владою", на загал такою ж корумпованою, як і всі інші). Критика Оксани Пахльовської – безкомпромісна, нещадна, дуже гостра, рідко в

кого з наших українських політиків зустрінемо таку відвертість і безжальність. Без остережень і пом'якшень критикуються українська влада, еліта – і “п’ята колона”, формована з усіх колишніх, і “нові” демократи-тимчасовці... Та разом з тим ніхто з нас не відчує в цій критиці приниження, зневаження нашої національної гідності. На тлі отої чужинецької дискредитації українства, всілякої “десакралізації” критика О. Пахльовської принципово конструктивна. Але й більше. Письменниця з болем і відповідальністю за своє слово аналізує складні українські державотворчі процеси. Це погляд людини, яка глибоко вболіває за свою країну, це погляд патріота.

Оксана Пахльовська

Рішення додати до книжки статті, написані ще в часи падіння Берлінського муру, наприкінці 1980-х років, прийшло не відразу. Психологічно для мене це повернення до нібито вже пройденого етапу спершу було дивним, майже неприродним. Але в якийсь момент я зрозуміла: час української історії фактично не рухається, він усе ще зацементований посттоталітарними інерціями. І це відчуття прийшло саме після Помаранчевої революції. Спершу – надія, рух, виклик. Прорив у досі небачений вимір майбутнього. А потім знову – збайдужіння, прострація, втома. Звичне роздратування, звичне примирення. Суспільство здобулося на велетенський імпульс, відчуття перспективи, енергетику для поступу. Іншими словами – ми отримали в руки основний будівельний матеріал для оновленого проекту України. Що ж сталося? Хто відповідальний за сьогоднішній стан речей? Найлегше сказати: “помаранчева” влада не зуміла скористатися цим шансом. Поза сумнівом, суспільство, яке привело до влади демократичну когорту, було зрілішим від свого політичного класу. Водночас це ж саме суспільство виявилось недостатньо готовим будувати на цій енергетиці подальший поступ. Політики не на висоті своїх завдань? Це, врешті, до банальності відома інволюція й з історії інших країн. Але демократія починається “знизу” – з послідовних і свідомих змін у самому суспільстві. Однак досі не досягнуто критичної маси реальних якісних змін, які могли б нас переконати, що минуле і справді, нарешті, позаду. Звідси і прикра для мене самої актуальність аналізів, зроблених у 1980-1990-х роках.

А паралельно у світі відбулися кардинальні геополітичні трансформації. Величезна частина сходу Європи опинилася в європейському контексті. Невід’ємною частиною європейського культурного простору стали найнесподіваніші країни: Болгарія, яка ще донедавна вважалася сателітом Москви, чи Румунія з усім посткомуністичним спадком нерозв’язаних економічних, етнічних та інших проблем. Інтегрувалися до Європи країни, економічно набагато слабші від нас, країни, історія яких робила цю інтеграцію майже, здавалось би, неможливою. На шляху до євроінтеграції – вчорашня архі-православна Сербія Мілошевіча і Туреччина з її мусульманським півмісяцем. Невже це не примушує нас запитати себе: яким чином Стамбул може сприйматися європейцями як більш європейське місто, ніж Київ? А де залишилися ми?!.. Навіть сьогодні, коли так очевидно стоїть вибір між динамічною модерною реальністю Європи та безживним тлінням Євразії, в Україні час від часу лунають голоси про “третій шлях України”, тобто ні з Європою, ні з Росією, – абераційний клон російської “ексклюзивності”. Проект майбутнього нашої країни засотаний вербальною павутиною, яка постійно рветься, але політики спритно латають цю павутину. Не йдеться про есхатологічні мега-проекти для майбутнього: ідеться про те, щоб вивести на яв і консолідувати базові критерії демократичного мислення і демократичної дії в суспільстві. *Національна ідея України – це ідея побудови*

європейської України. Без цього шляху і сьогоднішньому поколінню молоді доведеться стати поживою для Молоха влади. У цієї молоді – знову, вкотре! – буде відібрана перспектива нормального вільного життя.

У ті роки – перші роки незалежності! – я вийшла на низку міністерств з листами-програмами, спрямованими на побудову зарубіжної україністики, знання про Україну за кордоном, створення інституцій, які би презентували українську культуру в іншочультурних контекстах. Тоді, ще вірячи в можливість швидких ментальних і структурних змін, я писала “Відкритий лист до всіх, хто любить Україну”¹. А згодом зрозуміла: треба писати “Відкритий лист до всіх, хто НЕ любить Україну”... Сьогодні це очевидно: у посттоталітарному суспільстві неможливо швидко відбудувати вимір батьківщини. Посттоталітарна реальність – це ще отруєна ідеологічними токсинами “територія”. І от з цієї “території” ми ще мусимо викликати, сублимувати Батьківщину шляхом повернення до основних цінностей питомої української культури і демократичного світу в цілому.

“*Ave, Europa!*” – це також книжка про визначальний пріоритет культури в житті суспільства. Політика постає з культури. Усі проблеми, які ми сьогодні переживаємо, мають історичне коріння, яке залягає глибоко в культурі й XVII, і XVIII, і XIX століть. І без кореляцій, без розуміння зв’язку між генеалогією цієї культурної проблематики та теперішнім часом ми багато чого не зможемо проаналізувати сьогодні і тим більше не зможемо прогностично проектувати майбутнє.

Політична й економічна євроінтеграція потребує відповідності копенгагенським критеріям. Але основа для реалізації цих критеріїв – це вкорінена в суспільстві свідомість Європи та основ її цивілізаційної еволюції. Ця свідомість дає змогу інтелектуальної інтеграції до Європи як попереднього етапу реального членства в ЄС. Як це сталося, скажімо, у Польщі. Польща віддавна почувала себе Європою. А впродовж десятиліть комуністичної окупації Польща послідовно створювала потужне, умовно кажучи, “лоббі” – інтелектуальні групи на Заході, які працювали над проектом європейської інтеграції Польщі, переконували західних політиків у вирішальній ролі Польщі для відновлення єдності й континууму європейського простору. Але для цього була необхідна “інтелектуалізація” самої польської політики, де були присутні Геремек, Куронь, Міхнік та чимало інших видатних постатей.

Чи, наприклад, Словенія. В італійських університетах здається, що Словенія – це найпотужніша держава в Європі, а словенська мова – друга за поширенням у світі хіба що тільки після англійської. Рекламні буклети, постійні наукові й творчі зустрічі, конкурси, фільми, курси, вистави – *зусилля держави* спрямоване на зміцнення престижу Словенії та її культури. Сьогодні Словенію називають слов’янською Швейцарією. Чому? Тому, що це два мільйони людей, які люблять себе, свою Батьківщину, які мають гідність і системно будують у Європі знання про свою європейську ідентичність.

Що ж до України, то її ситуація в тисячу разів складніша порівняно з іншими країнами сходу Європи. В Європі завжди була присутня спершу царська, а потім радянська історіографія, і її позиції, хоч як це парадоксально, ще далеко не викорінені. Тому в Європі не просто недостатнє знання про Україну: значною мірою навіть те знання, що є, природно чи навмисно спотворене. Отже, перед нами – незримий, але безмежний *материк незробленого*, нагальна потреба у спільному зусиллі індивідуумів і держави. А насправді створюється відчуття, що будь-яке індивідуальне зусилля, навіть щонайбільше – марне, оскільки за

¹ Стаття “Відкритий лист до всіх, хто любить Україну” відкриває книжку “*Ave, Europa!*”. Уперше надрукована : *Літературна Україна*. – 1992. – 16 квіт.

ним не стоїть ані допомоги держави, ані свідомості держави в необхідності цієї допомоги. На тлі постійного культурного “штурму” європейської свідомості з боку Польщі, Чехії, тієї ж Словенії – тиша наших посольств, брак будь-якої ініціативи, пояснення на кшталт того, що скорочені витрати навіть на телефони... А кого це цікавить?! Тим більше, що йдеться про країну демонстративного олігархічного багатства і часом аж до непристойності “нுவорішського” стилю наших політиків. Коли італійські євродепутати мали у своєму розпорядженні по 20 тисяч євро щомісячно, польські здобувалися на 500 євро, а працювали краще й сумлінніше від багатьох інших. Так що не в коштах справа.

Елементарні речі: ціла низка структур, необхідних для нашої культурної комунікації з Європою, – таких, як, скажімо, Європейський колегіум польських та українських університетів у Любліні (унікальна структура, що могла б стати польсько-українським Європейським університетом!), – сьогодні існує в дуже редукованому вигляді. Українські університети, які мали, за угодою, робити в цю структуру грошові внески, відмовилися від своєї участі, цілковито передоручаючи утримання структури польській стороні, – а польська сторона і так усе робила і робить для функціонування Колегіуму. Викладання української мови в Міланському університеті фінансує Німеччина. Нині під питанням викладання курсів україністики у Венеційському університеті – криза дісталася й сюди. Але досить було б усього лише семи тисяч євро на рік. Ні, у нас говориться про те, що на демонтаж новорічної київської ялинки потрібні якісь мільйони гривень... У якому сюрреальному світі ми живемо?!

Для побудови комунікації між Україною та Європою необхідні інструменти пізнання, підручники, словники, книги-синтези, насичені не риторикою, а фактами, критичною ревізією стереотипів. Згадати, скажімо, такі книжки, як праці Дмитра Наливайка “Козацька християнська республіка” та “Очима Заходу: Рецепт України в Західній Європі XI-XVIII ст.”. 1992-й рік, 1998-й... А й сьогодні вони актуальні, як у момент їхнього виходу. Ґрунтовність, насиченість джерелами, критичний інструментарій забезпечили їм тривання в часі. В Україні за цей період, зрештою, вийшли десятки першокласних досліджень. Але скільки написано за цей час підручників з історії, з культури, з мови для *іншокультурного реципієнта*, скільки створено словників, перекладів?! Незмірно мало у пропорціях до реальних потреб. Питання, які ставилися двадцять років тому, на превеликий жаль, не мають відповіді і по цей день.

А спробуйте подивитися на ситуацію з культурою сьогодні в іншій оптиці, *звідтам*, так би мовити. Похвалимося, що у нас є “укрСУЧліт”? Щоправда, трагічно мало європейського рівня осмислень власної культури – часу не було, боролися з “народниками”. Помахаємо в повітрі словниками ненормативної лексики? Захистимо безцінну обценну лексику? Байдуже, що в нас багато школярів, а то й студентів (а то й міністрів, перших і не останніх) мають проблеми з правописом. А ще байдужіше, що в нас досі не створено достатньої кількості словників філософської, етичної, психоаналітичної термінології Заходу одного лише ХХ ст. *Від 1929 року радянський простір був повністю закритий для інтелектуальної інформації Заходу*. Потрібні велетенські зусилля, щоб надати нашій культурі інструментів для існування в європейському просторі. Адже демократія виростає з давньогрецької і давньоримської філософії, з еволюції концептів, які творили Європу впродовж тисячоліть. Натомість маємо, з одного боку, “п’яту колону”, яка говорить про неіснування української культури, а з другого – нібито опонентів цієї “п’ятої колони”, які насправді говорять тією самою мовою блатняка й попси. Радянська система намагалася знищити не лише національні культури, а насамперед усі автентичні форми й вияви культури як такої. Ось ми й маємо тепер цього колективного розперезаного

Хама, Вандала, для якого не існує минуле і якому абсолютно не цікаве майбутнє цієї країни, бо вона для нього – не батьківщина, а “територія”. Упродовж сімдесяти років у нас відбувалася профанація культури. По тому ж відбулася “десакралізація” профанованої культури. Так невже з цих руїн може ще постати якийсь конструктив у ставленні Європи до нас?!

З іншого боку, є ще один некомунікатбельний компонент, зокрема, українського літературознавства. Французькі історики й семіотики називають це явище *“langue soviétique”* – “радянська мова”. “Радянська мова” – це мова перевернутих смислів. *Мова влади стає владою мови*. “Інтернаціоналізмом” називалося культивування ксенофобії, “дружбою народів” – їхній антагонізм. Але риторика, закладена в цій мові, перейшла і в сьогодення. Підручники, де ідеологічна риторика тоталітарного режиму змінилася риторикою патріотичною, без врахування реалій сучасності, так само не несуть для Європи жодного комунікативного смислу, якщо й узагалі не становлять собою дискредитаційний момент.

Європа – середовище елітарної культури, і не тому, що вона з діда-прадіда аристократична, а тому, що, власне, *іманентна модерність Європи виростає з традиції*. В Європі не пропадає жоден факт культури. Кожен елемент культури описаний, каталогізований, інтегрується у своєму часі в певну систему цінностей. Континуум європейської культури неперервний. Тому *одним з базових елементів євроінтеграційної стратегії України має стати створення європейського канону української літератури*.

Видатна дослідниця польського романтизму Марія Яніон у 2000 році написала книжку *“Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi”* (“До Європи – так, але разом з нашими мертвими”). Головна думка книжки полягає в тому, що без самоосмислення своєї культури, без побудови складної системи кореляцій з культурою європейською, ми – ідеться про Польщу! – не зможемо почуватися повноцінною частиною Європи. Європа приймає і сприймає нас тією мірою, якою ми приймаємо і сприймаємо себе як гідну націю, гідну культуру, здатну до паритарної комунікації з європейським і світовим культурним простором. Ми повинні мати ті інструменти, які запрошують до діалогу, маємо бути готові до корекцій наших схем – словом, ідеться про дуже складний *процес повернення Східної Європи в європейський культурний час*.

Галина Бурлака

Михайло Грушевський, подорожуючи в 1906 році зі Львова до Італії, проїжджав через Австрію, проїжджав землі, які зараз є Словенією, а тоді були залиті, як він пише, “німецьким потоком”. У своїх нотатках М.Грушевський висловлює невіру в те, що в майбутньому Словенія зможе постати як виразна самостійна держава чи взагалі відродитися як нація. Та зараз бачимо ситуацію абсолютно іншу. Словенія займає в Європі дуже помітне місце...

Пробудження національної свідомості наших громадян у момент Помаранчевої революції сьогодні знову змінилося мовчанням, комплексами меншовартості. І в цьому внутрішній ключ нашої поведінки. Це і є та втрата національної гідності паралельно із втратою особистої гідності. Замість того, щоб себе увиразнювати, стверджуватися як українцям, ми закриваємося, замикаємося в собі, а найгірше – залишаємося бездіяльними. Лише на словах усі ми знаємо, “як треба”, але в багатьох моментах пливемо за течією. У результаті ж програє велика спільнота.

Окремо хочу попросити пані Оксану про активнішу участь у житті Інституту, зокрема організаційному. Переконана, що це піде на користь справі.

Наталя Шумило

Нова книжка Оксани Пахльовської – не просто явище української культури, це тривожний дзвін про стан її національного самоусвідомлення, сприйняття у світі та здатності вступати в міжнародний мистецький діалог. Якщо сформулювати дуже коротко, то “Ave, Europa!” – набуток інтелектуальної думки, праця талановитої людини, патріотки, котра до себе як до фахівця ставить максимальні вимоги. З огляду на вкрай недостатню вивченість в Україні порушених проблем авторка презентованого дослідження змушена була одночасно виявитися не лише літературознавцем, культурологом, а й політологом. І їй це блискуче вдалося.

Праця Оксани Пахльовської має стати потужним продуктивним творчим імпульсом для розбудови взаємних контактів між різними культурами, імпульсом, якого сьогодні так бракує в духовному житті нашої держави.

Ніла Зборовська

Ця книжка справді особливо цікава своїм культурологічним аналізом – аналізом колоніальних деконструкцій на рівні інституцій, які були створені імперським механізмом влади та зумовили колоніальний статус України. Розкішно в цьому сенсі проаналізовано, скажімо, імперське ставлення до українських факультетів, досліджено, як маргіналізувалася українська філологія. Потрібно було від’єднати українську філологію від зарубіжної, щоб українські спеціалісти не знали іноземних мов і таким чином фактично відгородилися від світу. Але щоб вивести українську філологію на маргінальний рівень, потрібно було створити певну ієрархію в системі освіти. Оксана Пахльовська блискуче проаналізувала різні механізми влади, які колонізували і нині колонізують національну культуру.

Та маю запитання, яке продовжить основну тему нашої розмови “Україна – Європа”. Відправною точкою постколоніальних досліджень – а зараз праці Пітера Баррі, Едварда Саїда з’являються і в Україні – є критика європоцентризму з його універсалізмом. Як ви ставитеся до постколоніальних студій і до критики Європи, як такої, що створила ці імперські механізми передусім щодо Сходу?

Оксана Пахльовська

Постколоніальні студії Саїда – та модель, яку ми не можемо автоматично застосувати до України з однієї простої причини. Саїд говорить про орієнтальний світ стосовно колоніального Заходу. Методи, природа й наслідки західного колоніалізму радикально відмінні від колоніалізму російського. Звичайно, певні матриці спільні. Але одна з основних відмінностей полягає в тому, що в той час, як політичний Захід був виразником і реалізатором колоніальної експансії, інтелектуальна еліта формувала критичний, якщо і взагалі не радикально негативний погляд на колоніалізм – згадаймо Монтеня, Монтеск’є, Джейн Остін, Ейтса, Сартра. Але Саїду це не здається достатнім. Не бачив він смаленого вовка: на східному “фронті” колоніалізму – непочатий край роботи. На тому ж таки Заході є чимало вчених, які досі не згодні з формулюванням поняття “російський колоніалізм”: тут спрацьовують і ідея близькості завойованих територій, і міфи “добровільного приєднання”. Тому, як мені здається, ми швидше маємо спиратися на таких дослідників, як Ева Томпсон, – з огляду на особливість власне російського варіанту колоніалізму, що при всій своїй поліційній та солдафонській прямолінійності насправді мав дуже софістиковану риторику. Тим більше, що російський колоніалізм призвів

до аберації ідентичності самої Росії, яка так до кінця й не може зрозуміти, чи вона – “Москва Третій Рим”, чи спадок Чингісхана. А у XXI столітті варто було б уже, нарешті, визначитися. Що ж до Еви Томпсон, то її “Трубадурів Імперії” [3] треба вивчати, починаючи від школи!

Власне, створення європейського канону української літератури і в цих питаннях було б важливим коригувальним інструментом. Адже не йдеться просто про вибір письменників чи відбір творів. Це означає насамперед принципово іншу вибудову інтерпретаційних моделей, аксіологічних та естетичних кодів. У кінцевому підрахунку йдеться про проблему *цивілізаційної приналежності*. В якому контексті, скажімо, маємо інтерпретувати український романтизм, творчість Шевченка й Костомарова? Якщо в суто українському – одна справа, якщо в російсько-українському – інша, якщо ж долучимо ще польський контекст, зміниться інтерпретативна парадигма. А якщо ми включимо ці явища в західноєвропейський культурний контекст – і насамперед ідеться про культури національно “проблемні”, як та ж сама Італія XIX ст., – вибудовується зовсім інша оптика. Досить згадати твори Джузеппе Мадзіні про слов’ян – щойно в Італії якраз вийшла книжка цієї частини його філософської публіцистики [5] – надзвичайно цікава постає картина з цих компаративних підходів. Через Мадзіні, через Міцкевича стає очевидним, що Україна цілковито вписана у проблематику становлення націй в Європі в період романтизму.

Щодо питання ідентичності, якого торкнулася Галина Бурлака. Ми часто бачимо українську ідентичність як “розріджену”, “неповну” тощо. Але варто було б, як мені здається, спробувати “дедраматизувати” ці поняття. Ці терміни також потребують історизації та ширшої контекстуалізації. Майже кожна з країн Європи переживала (і переживає) свої періоди конфліктної ідентичності. Еволюція ідентичності в Європі розвивалася впродовж століть як великий інтеграційний проект. Власне, і сьогодні Європейський Проект – це проект “єдності в багатоманітності”. Кожна нація – велика вона чи маленька – посідає своє гідне місце в системі цінностей Європи. Ось тому *тією мірою, якою Україна ставатиме європейською, тією мірою вона ставатиме українською. І навпаки.*

Леся Демська

Маю кілька запитань... Якою є реакція зарубіжних колег на Ваші праці, студії? І чи можливо нам узагалі повноцінно, потужно входити в інтелектуальну Європу? Пригадую працю французького соціолога Раймона Арона “Опіум для інтелектуалів”, у якій послідовно здійснюється критика комуністичної ідеології. Який там пропонується погляд на Францію, загалом на Західну Європу, якою там є оцінка концтаборів та ще багато чого... Як Ви гадаєте, чи не має сама Європа подвійної моралі щодо інших європейських країн, які перебували в колоніальних умовах?

Оксана Пахльовська

Щодо реакції на мою роботу. Насправді – особливо на початках – працювати було дуже нелегко. Сприйняття було поступовим, обережним, повільним. Ми навіть не уявляємо, як багато стереотипів ще побутує в західній науці щодо України. Мене якось звинуватили в “націоналізмі” за розгляд Прокоповича і Яворського в контексті української літератури – і це було на тлі деяких славістів, які писали, що Леся Українка була “авторкою п’єс про сільське життя”, – російські стереотипи аж зашкалювали. Але проминуло кілька років системного діалогу з італійськими колегами – і в певний момент ситуація

переламалася. Україністика нормалізувалася, сказав мені один колега з Римського університету. Тобто україністика з якоїсь “небезпечної” і “виключної” дисципліни перетворилася на звичайну дисципліну в системі італійської славистики. Але, маю сказати, якщо не завжди було легким порозуміння з власне русистами, найкраще моя співпраця складалася з полоністами і взагалі славістами широкого профілю. Але не бракувало і “чистих” русистів, які виявляли волю й цікавість до співпраці.

Цей досвід мене багато чому навчив, насамперед конкретності, послідовності і – проектуальності. Залишається ще чимало білих плям (скажімо, проблема спадку Київської Русі). Але важливо й те, що нині часто перетинаються інтереси істориків і літературознавців. І виникає конструктивна синергія, необхідна для динамічного розвитку дисципліни.

Друге питання. Подвійні стандарти є, і це небезпечно явище. Але і тут не все так просто: Європа “втручається” в ту чи ту реальність тією мірою, якою вважає її (принаймні потенційно) “свою”. Сербський націоналізм має бути викорінений, якщо Сербія хоче інтегруватися до Європи. А російський – ні, і це кваліфікується майже як внутрішня справа Росії. Тобто Європа в суто культурному плані, політичному, психологічному дуже відчуває свій зовнішній кордон. Неухильно зникає внутрішній європейський кордон, натомість відчутно посилюється кордон зовнішній. Але проблема цього зовнішнього кордону дуже складна. Свого часу Мілан Кундера написав статтю “Трагедія Центральної Європи”, проголосивши, що вмирати за Європу і за свободу можна було на барикадах Будапешта, Праги і Варшави, але це було б неможливо в Москві й Петербурзі. Він назвав Росію “Іншим Світом”, який навіть може зачаровувати Європу, але все ж залишається для Європи чужим і загрозливим [4]. У тіні цього світу для Кундери перебувала й Україна. Ми ж на цю проблему дивимося з іншої перспективи: творці Української Народної Республіки вже в 1920-ті роки зверталися до Європи з закликом захистити останню цитадель демократії перед навалюю східного більшовицького варварства. Але ця свідомість – на відміну від країн Центральної Європи – не є капілярно присутньою в пам’яті суспільства. А Європа тією мірою визнаватиме Україну “свою”, якою саме українське суспільство твердо відчуватиме свою європейську ідентичність. Тож і подвійні стандарти матимуть дедалі менше живильного середовища.

Але це також і питання не тільки багатогодових стратегій, а й елементарної освіти. Україністи мають знати західні мови, володіти відповідним науковим інструментарієм, безпосередньо спілкуватися зі своїми західними колегами, щоб долати ще донині досить глибоке нерозуміння слов’янського світу з боку Заходу.

А насамперед потрібно вміти себе захищати, виходячи з цінностей власної культури. Польща вміє себе захищати – як демократична реальність. Росія вміє себе захищати – як імперська реальність. Європа дивиться на Росію, звичайно, без ілюзій, що йдеться про демократію. Але розглядає цей захист Росії як законний, оскільки Росія відповідає самій собі. І так само не надто багато демократичних стандартів вимагається від Китаю – в ЄС його не чекають, а імпорто-експорт буде завжди актуальний. Тож подвійних стандартів Європи стосовно України поменшає, якщо Європа знатиме, що має справу зі свідомим і жорстким гравцем геополітичної шахової партії, для якого євроінтеграція є не риторичними вправами в брюссельських коридорах, а абсолютним культурним і політичним пріоритетом. Завдяки Помаранчевій революції – а також завдяки послідовній російській агресії проти України після Помаранчевої революції, Україна здобула достатню “видимість” на європейських горизонтах, щоб мати змогу змінити і тактику і стратегію своєї геополітичної орієнтації. Важливо знову ж таки діяти не доривчо, а системно.

Дмитро Наливайко

Назва книжки для мене надзвичайно багата на асоціації, конотації та підтекстовки. “Ave, Cesar, morituri te salutant” – “смертники тебе вітають, Цезарю”: це вітання воїнів приховує смисловий ланцюжок, який тягнеться багато глибше. Виникає мимоволі думка – чи це пророцтво, передбачення, чи це вдала форма, яка передає напругу історичного моменту? За 18 років переживаємо цю напругу не вперше, але зараз події з кожним днем загострюються й поглиблюються все більше й більше. Так, ця праця публіцистична, полемічна, та водночас вона є і пізнавальною.

Книжка демонструє ту драматичну ситуацію з проблемою присутності української культури, літератури в Західній Європі. Існує стіна, яку поки що не вдається проламати, хоча процес цей і розпочався. Становище України у світі передано тут точними штрихами.

Варто звернути увагу на те питання, що українська мова майже невідома в Європі, і важко зробити її не тільки відомою, а й потрібною, необхідною. Тут грає роль не лише політика, а й потенціал української культури, літератури. Для цього необхідні такі явища, феномени, які б перебували на європейському, світовому рівні. Необхідні великі таланти в усіх сферах духовного життя, культури, літератури, які б привернули загальну увагу. І будемо сподіватися, що вони з'являться. Людський фактор відіграє часом визначальну роль. Проблема з мовою іноді обертається, як, скажімо, для Ірландії, наслідками супертрагічними. Коли ірландці здобули незалежність на початку 20-х років, то сподівалися, що Ірландія відродиться, і зокрема відродиться ірландська мова. Через десятиліття-друге з'ясувалося, що відмовитися від англійської мови ірландцям неможливо. Ірландська ж мова сьогодні дуже обмежена у вживанні. Такі приклади свідчать, що затягування в цьому питанні не повинно бути.

Хочу ще зауважити: сьогодні потрібно перекладати й видавати величезну кількість творів інших літератур. З іншого боку, і наша зацикленість на суто українському залишає на другому плані те, що має величезну загальносвітову цінність.

Микола Жулинський

Кожен, хто вчитається у книжку Оксани Пахльовської “Ave, Еуропа”, надовго замислиться над складною проблемою стратегічного вибору української держави і не зможе категорично сказати, чи авторка вітає Європу, тобто наш європейський вибір, чи прощається з Європою, усвідомивши безнадійність цих шарпань України в бік Європи. Невже Україна волею долі (чи волею нашого геополітичного розташування?) приречена отак недолуго розриватися між двома “магнітними полюсами” – між Азією та Європою, і подивовано озирати себе, цього дивного гладіатора, духовно й морально травмованого, із втраченою самоповагою? Скільки ми будемо перелякано озиратися на цей північний імперський казан, у якому знову закипають ущемлені крахом СРСР амбіції вчити, карати, радити і, головне, притискати до імперських грудей “менших братів і сестер”. Про це Оксана Пахльовська писала ще ген на зорі нашої незалежності – у 1991 році у статті “Старт з руїн космодрому”. Уже тоді вона образно відтворила, як цей “вулкан трусить у кратері” – імперія дихає смертельним вогнем, розпечена лава тече і накриває український культурно-інформаційний простір... А що далі? Очевидно, існує багато інших сценаріїв у “імперського брата”, про які він то цинічно заявляє, то загрозовито мовчить. Та це нас, переконливо обґрунтовує Оксана Пахльовська, не повинно надмірно

тривожити, бо наша мета – нарешті зайняти своє, історично обґрунтоване, духовно вивірене місце в сім'ї європейських народів. А для цього слід докласти багато зусиль. Автор “Ave, Europa” ставить і послідовно, у кожній статті розгортає надзвичайно серйозну тему: поки ми не набудемо своєї національної ідентичності, до того часу нам надзвичайно складно сподіватися на порозуміння та діалог із Заходом, Європою.

Ми самокритичні й дорікати собі маємо багато в чому. Але пам'ятаймо і про те, що в 1989 році Оксана Пахльовська була одним із активних промоторів створення Міжнародної асоціації українців в Неаполі, що саме тут, у Києві в 1990 році відбувся Перший Міжнародний Конгрес українців. Тут, в “Українському домі” виступав той же Юрій Шевельов, який проголосив тезу: “Майбутнє України у духовній експансії”. Згадаємо Омеляна Прицака, Ігоря Шевченка і багатьох українських учених українського та неукраїнського походження, які з великою цікавістю приглядалися до того, як Україна буде набувати статусу незалежної держави і входити у європейський і світовий простір. Водночас маємо визнати гірку правду – ми залишаємося справді здебільшого байдужими, бездіяльними, особливо у плані державної уваги до утвердження України, себе у світі...

Ми хочемо вступити до Європейського Союзу, та чи готові ми сьогодні до цього? Запитаймо себе хоча б про те, як багато сучасної української молоді знає європейські мови? Наша освіта сьогодні перебуває в незадовільному стані, давно потрібно змінювати її стандарти. А якою є підготовка наших молодих учених, чи здатні вони до діалогу з Європою?..

Сьогодні на продуктах національних культурних індустрій європейські країни мають до 30% надходження до державного бюджету. Великобританія від навчання іноземних студентів, здається, має більший прибуток, ніж Росія від експорту нафти й газу; там щорічні надходження від експорту культурної продукції до бюджету становлять мільярд сімсот мільйонів фунтів стерлінгів. У нас же цей ресурс практично не задіяний. Правильно говорить Оксана Пахльовська. Проблеми – у нас, у нашій політиці, у нашій державі, у принципах культурної, освітньої, наукової політики.

Дуже добре, що розмова про книжку Оксани Пахльовської виходить на інші рівні вимогливого аналізу, погляду на те, в якій ми державі сьогодні живемо і на що ця держава спроможна.

Віталій Дончик

Як говорить О.Пахльовська у вступному слові до книжки, назва “Ave, Europa!” має подвійний зміст. “Ave” – це вітання при зустрічі... “Ave” говорили і воїни Цезаря, коли прощалися, ідучи на смерть. У словах “Ave, Europa!” закладено тезу про те, що ми наближаємося, хочемо, прагнемо до Європи, та є багато явищ, які можуть віддалити від нас цю перспективу, і наше “Ave” може стати прощальним... Але є й інший аспект, який, на мій погляд, мав би бути ширше розгорнутий у книжці.

Адже ми не можемо, не маємо права не думати й над тим, чи скаже сама Європа “Ave, Україно!”; і якщо скаже, то який зміст буде в цьому привітанні? І що ми хочемо почути в ньому?

Тут годилося б докинути аргумент із геополітичної історії. Голодомор 1932-1933 рр., масові репресії 1930-х, винищення спочатку українського селянства, потім української інтелігенції відбувалися в самісінькому центрі Європи, на очах у всього світу. Чи тільки “залізна завіса” не дозволила побачити європейцям цієї трагедії, усіх більшовицьких злочинів? Бачили ж вони

“приваби” соціалізму, було навіть – і не лише в лівих – захоплення Сталіним. Українська трагедія мала світовий масштаб, це і трагедія Європи, хоч вона пережила її мовчки і байдуже. Про так звані “українські граблі” сьогодні говорять багато. Але якщо говорити про міжнародну солідарність, то, як показали останні грузинські події, є і “європейські граблі”...

Хіба тільки собі маємо дорікати, що європейці, Італія, Німеччина та ін. не знають нас, нашої культури, не знають до пуття про Київську Русь чи знають в російській “транскрипції”? Адже українська присутність, внесок у європейську культуру давні – це і київське віче, що не має аналогів, це і перша, на тлі монархій, абсолютизму козацька республіка в Європі, перша демократична конституція Пилипа Орлика, Києво-Могилянська академія, нетлінне слово Шевченка і його ніде й ніким не явлені з такою силою пристрасті й відвертості розмова-діалог, звернені до свого народу, України, до людей, світу, Бога, це театр і поетичне кіно першопроходців Курбаса й Довженка, ноосфера Вернадського, поезія 1920-х рр., унікальна за ряснотою імен, геніальних та неповторних. Що й казати, є велика слухність у словах Марії Яніон: так, до Європи, але неодмінно “разом із нашими мертвими”.

Ніхто за нас нашого не зробить... І все ж маємо прислухатися і до сумнівів Богдана з “Берестечка” Ліни Костенко: “Чи й справді ми німі для світу, чи, може, трохи світ недочува?”.

Оксана Пахльовська

Поза всяким сумнівом, є велетенська відповідальність Європи і за свої симпатії до комунізму, і за глухоту щодо Голодомору й інших трагедій української історії, і за недостатнє знання української культури, і за нерозуміння специфіки становища України. Але завважте, що подібні питання виникають і стосовно трагедій інших народів: досить згадати про вірменський геноцид і політичні танці навколо цього питання. Далеко не до кінця метаболізована історія Катині. Вже не кажучи про геноцид нашого часу: чеченську трагедію. А от історія Голодомору в Казахстані щойно зараз виходить на поверхню – в Італії скоро з’явиться друком дослідження цього моторошного явища. Його автор – молодий дослідник Нікколо Пьянчола, учень Андреа Грацьйозі, відомого історика, автора студій про Голодомор в Україні [1]. У Казахстані, схоже, ідеться про смерть 30 мільйонів людей від рук сталінського режиму, про загибель цілої бедуїнської культури. Але фахівці зайнялися цим питанням, зокрема, тому, що керівництво Казахстану фінансувало великий проект студій історії країни, її релігії, культури. Єврейський народ побудував грандіозну систему захисту пам’яті Голокосту: таке ставлення до власної історії має бути прикладом для інших народів. Іншими словами, наші трагедії стають частиною вселюдських трагедій пропорційно до нашої інтегрованості у світові процеси.

Скажу вам парадоксальну річ. У день, коли написане в “Ave, Europa!” перестане бути актуальним, я буду щаслива, дуже щаслива. Я знатиму, що моя країна нарешті видужала, перебуває в нормальному стані, живе в цивілізованому світі. Однак сьогодні так не є. Ми живемо у пришвидшеному часі. У сьогоднішньому часі запізнення на місяць стає запізненням на рік, запізнення на рік стає запізненням на десять років, а запізнення на десятиліття – це запізнення назавжди. Ризик у тому, що ті роки, які ми пропустили, які втратили, можуть стати для країни фатальними. Період від правління Кучми, коли Україна була свідомо виведена з динаміки сучасних євроінтеграційних процесів, – це, власне, і є те, що я називаю “десятиліттям втрачених можливостей”.

Американський політолог Роберт Каган нещодавно написав цікаву статтю “Нова Європа, Стара Росія” [2], в якій досліджує, чому Росія некоммунікабельна. Росія елементарно живе в XIX столітті. Це відповідь на багато питань нашої реальності. Біда ж наша в тому, що ми теж продовжуємо великою мірою жити в XIX столітті, – частково тому, що примушені постійно реагувати на ці застарілі російські методи пропаганди і агресії, а частково й тому, що живемо інерційно, не роблячи зусиль, щоб перейти на інше світовідчуття. Росія ще довго шукатиме свою нову-стару ідентичність, а в нас своя дорога. І, до речі, дуже цікава. Україна з її поліморфним культурним кодом історично є “малою Європою”. І сьогодні формується і в російському, і в єврейському, і в татарському просторі української державності нова форма патріотизму, громадянської свідомості, національної приналежності – власне, в європейському ключі. Ці процеси потребують вивчення, консолідації, підтримки, бо в них закладена програма майбутнього.

Але знову ж таки динаміка часу. У пришвидшеному часі важко координувати ці процеси, розраховані на десятиліття, саме в момент нерозв’язаних нагальних потреб. Одна з них – молодь. Це наша основна тривога і наш основний ризик. Що чекає завтра нинішнє покоління двадцятилітніх? Європейська молодь вчить мови, щоб бути, спілкуватися, працювати. Наша молодь часом вчить мови, щоб виїхати... Якщо сьогодні держава не кине максимум зусиль на виправлення цієї ситуації, завтра ми можемо зіткнутися з проблемами вже просто нерозв’язними.

І все ж, попри все, Помаранчева революція не зазнала поразки – вона показала незрілість нашого суспільства, але і його грандіозний потенціал. Нині перебуваємо в моменті надзвичайно складного переходу до *нової якості історії*. Адже справді Майдан – це було “друге падіння Берлінського муру”. У цьому сенсі на Україні лежить також і велетенська відповідальність. Перемога демократичної моделі в Україні сьогодні означає максимальну демократизацію європейської частини пострадянського простору завтра, починаючи від Росії. Тому, повернувшись з Майдану додому, *кожен* із нас у своєму житті – на робочому місці, вдома, у родині, скрізь – має щоденно й послідовно втілювати цю благословенну ідею свободи в життя у всіх його і конкретних і символічних вимірах. У новому світопорядку за всіх умов вільний демократичний світ буде протиставлений невільному світові більш чи менш жорстоких автократій. І в якому з цих двох світів ми житимемо завтра – це залежить від кожного з нас. Саме тому, що Європу збудувала – і надалі буде – леонардівська людина: людина як мірило світу.

Мушу – значить, можу, казав Кант.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грацьйози А.* Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. – Харків, 2007.
2. *Каган Р.* Нова Європа, Стара Росія // *День*. – 2008. – № 24 (9 лют).
3. *Томпсон Е.* Трубадури Імперії. Російська література і колоніалізм. – 2 вид. – К., 2008.
4. *Kundera M.* The Tragedy of Central Europe // *New York Review of Books*. – 1984. – 26 April.
5. *Mazzini G.* Lettere slave e altri scritti (a cura di G. Brancaccio). – Milano, 2007.